

UDK 338.48:27](497.6)
27-522:338.48](497.6)
711.56(497.6)

Prethodno priopćenje
Preliminary communication

DINAMIKA I OBILJEŽJA IZGRADNJE POTAKNUTE VJERSKIM TURIZMOM U MEĐUGORJU 1981.-2012.

DYNAMICS AND FEATURES OF CONSTRUCTION SPURRED BY RELIGIOUS TOURISM IN MEĐUGORJE IN THE PERIOD 1981-2012

IVAN MADŽAR, DANIJELA MADŽAR, ANDRIJANA OSTOJIĆ-MIHIĆ

Izvod

Cilj ovog rada je utvrditi kakve je promjene uvjetovao razvoj vjerskog turizma u Međugorju, kao poseban oblik turizma koji se značajno odrazio na lokalni i regionalni razvoj. Osnova istraživačkog djela rada temelji se na analizi sekundarnih podataka Župnog arhiva Međugorje, općine Čitluk kao i prostorno-planske dokumentacije. U radu se razmatraju promjene u fizionomiji i prostornoj strukturi te karakteristike izgradnje Međugorja pod utjecajem vjerskog turizma. S obzirom na dosegnuti stupanj razvoja vjerskog turizma temeljenog na specifičnom pojavnom obliku ukazanja kao atrakcijske osnove, nameće se potreba za sustavnim pristupom prostorno-planskim i urbanističkim rješenjima. Pored prostornih obilježja, koji nisu jedini faktori potpore razvoju vjerskog turizma ovog prostora, treba voditi računa i o drugim komponentama prostora koje utječu na kvalitetu ponude destinacije. Prije svega misli se na potencijalne korisnike turističkih-vjerskih (duhovnih) elemenata u prostoru, ali i na kvalitetu življenja lokalnog stanovništva.

Ključne riječi: Međugorje, transformacija prostora, prostorni razvoj, vjerski turizam, prostorno planiranje

UVOD

Učinci vjerskog turizma posebice na gospodarstvo datiraju još iz 11. i 12. stoljeća (Cerović i Zanketić, 2014). Transformacija prostora je pojava koja se nužno događa u svim mjestima vezanim uz vjerski turizam. Glavna problematika je svakako vezana uglavnom uz sezonska obilježja, budući da se veliki pritisci odvijaju obično nekoliko puta godišnje, u vrijeme određenih blagdana, obljetnica i nekih sličnih prilika. U tom vremenu dolazi do maksimalnog opterećenja prostora i kapaciteta na uvjetno rečeno dosta malom prostoru. Fenomen Međugorja traje od kada su šestoro mladih iz župe Međugorje objavili da su 24.6.1981. na brdu Crnica, na predjelu zvanom Podbrdo vidjeli bijelu pojavu s djetetom u naručju. Budući da su se ukazanja ponavljala vremenom Međugorje postaje jedno od poznatijih marijanskih svetišta. Od male župe Međugorje postaje odredište milijuna hodočasnika iz cijelog svijeta.

Intenzivan razvoj turizma kao najznačajniji faktor prostorne i gospodarske promjene naselja Međugorje

Abstract

The purpose of this paper is to determine the changes that the development of religious tourism, as a special type of tourism that has significantly affected local and regional development, has brought to Međugorje. This research paper is based on the analysis of secondary data of the Međugorje parish archives, the Čitluk municipality and regional planning documents. The paper discusses the changes in physical appearance and spatial structure and the characteristics of construction in Međugorje under the influence of religious tourism. Given the achieved development of religious tourism, based on the apparition as a pull factor, there is a need to systematically approach urban planning and urban solutions. As spatial features are not the only factors supporting the development of religious tourism in the area, other spatial elements affecting the quality of this destination should also be considered. This primarily refers to potential users of tourism and religious (spiritual) elements in this space, but also to the quality of life of the local population.

Key words: Međugorje, transformation of space, spatial development, religious tourism, regional planning

INTRODUCTION

The effects of religious tourism, in particular those on the economy, were recorded as early as in the 11th and 12th century (Cerović and Zanketić, 2014). The transformation of space is an inevitable phenomenon affecting all places connected with religious tourism. The main problems of religious tourism definitely lie in its seasonal character as the strongest tourist pressure is usually recorded several times a year, i.e. during certain holidays, anniversaries and similar occasions. At that time, there is a maximum burden on space and capacities in a relatively small area. The Međugorje phenomenon began on 24 June 1981, when six young people from the Međugorje parish claimed they saw a white apparition holding a child on Crnica hill, specifically the place called Podbrdo. As the apparitions continued, over time Međugorje has become one of the most famous Marian shrines. From a small parish, it has become a pilgrimage destination for millions from all over the world.

The intensive development of tourism, as the most important factor of spatial and economic changes of Međugorje

ogleda se u povećanju broja domaćinstava, promjeni lokacije, ali i izgradnje te namjene stambenih jedinica unutar samih naselja. Turističke posjete Međugorju potiču i promjene u funkcionalnim karakteristikama izgrađenih objekata. Problematika predimenzioniranog rasta turizma na ovom prostoru inicira i čitav niz neželjenih ekoloških implikacija (poput prometnih zagušenja, opterećenja elektroenergetskog sustava, problem otpadnih voda). Turizam mijenja i transformira prostor, traži vlastitu prostornu organizaciju, unosi mnoge stimulativne, ali i perturbacijske čimbenike u razvoju prostora.

Naselje Međugorje reprezentativan je primjer (u Bosni i Hercegovini, ali i puno šire) kako razvoj turizma, kao i izgradnja prateće infrastrukture (velikog broja stanova za smještaj turista-hodočasnika, bilo u obliku obiteljskih kuća – pansiona, hotela ili apartmanskih zgrada s više etaža), treba biti usklađena s prostornim planovima i postulatima održivog razvoja. Kako ne bi došlo do devastacije prostora, razvoj i razmjštaj smještajnih turističkih kapaciteta treba sustavno i planski ograničiti. Posebno se to odnosi na zone najveće koncentracije izgradnje (u duhovnim zonama svetišta) gdje se i pokazuje najveća potreba za ograničenjem (Madžar, 2010).

Rad se sastoji od šest poglavlja, pored Uvoda drugi dio se odnosi na prethodna istraživanja vezana uz sami pojam vjerskog turizma kao i dosadašnja istraživanja vezana uz fenomen Međugorja. U trećem djelu objašnjen je cilj i metodologija istraživanja koji su korišteni za potrebe rada. Četvrti i peti dio prikazuju rezultate istraživanja o utjecaju turizma u prostornoj transformaciji naselja Međugorje i njihovu interpretaciju.

PRETHODNA ISTRAŽIVANJA

Vjerski turizam ima veliki utjecaj na transformaciju prostora, tako da su istraživanja vezana uz ovaj specifični oblik turizma pokazala kako pozitivne tako i negativne efekte. Prema Fourie i dr. (2015) vjerski turizam se razumijeva kao segment turizma koji zapravo ublažava sezonske fluktuacije tipične za turizam. Od samog početka događanja u Međugorju su zaokupila interes javnosti, tako da je o samom fenomenu Međugorja istraživano i pisano sa više različitih perspektiva. O stanju i perspektivama razvoja turizma u Međugorju govore Bartoluci i Martinović (1999), kao i Vukonić (1992) sa stajališta ekonomije. Sa stajališta društvene geografije Međugorje istražuje Madžar (2010). Povijesni razvoj same župe objašnjava (Jolić, 2006a; 2006b) O antropologiji hodočašća u Međugorju piše Belaj (2012). Hodočašće kao čimbenik lokalnog i

as a settlement, can be observed in an increased number of households, as well as in the construction, purpose and changes of location of housing units within the settlements themselves. Tourism visits to Međugorje has also encourages changes in the functional characteristics of existing structures. The excessive growth of tourism in this area has also brought about a number of adverse environmental implications (such as traffic congestion, overloaded power supply system, wastewater issues). Tourism both changes and transforms space, it requires its own organisation, and it introduces a number of stimulating, yet perturbing factors to spatial development.

The settlement of Međugorje is a representative example (in Bosnia and Herzegovina and beyond) of how the development of tourism and the construction of accompanying infrastructure (a high number of accommodation units for tourists and pilgrims, either in the form of family homes, i.e. bread and breakfast facilities, hotels or multi-storey apartment buildings), should be aligned with regional development plans and sustainable development principles. To prevent spatial devastation, the development and arrangement of tourism accommodation units should be limited systematically and by the relevant plans. This especially refers to the zones with the highest concentration of housing construction (spiritual zones of the shrine), where the need to limit construction is strongest (Madžar, 2010).

This paper consists of six chapters. The Introduction is followed by the chapter addressing previous research related to both the concept of religious tourism and to the existing research on the Međugorje phenomenon. The third chapter describes the objectives and methodology applied in the paper. The fourth and the fifth chapters outline the results of research on the impacts exerted by tourism on the transformation of space in Međugorje and the interpretation of those results.

PREVIOUS RESEARCH

Religious tourism has a great impact on the transformation of space, and therefore the research related to this specific type of tourism has shown both its positive and negative effects. According to Fourie et al. (2015), religious tourism is a segment of tourism that actually alleviates the seasonal fluctuations typical for tourism. Since its very beginnings, the Međugorje phenomenon has attracted public interest, and has therefore been analysed and described from many different perspectives. Bartoluci and Martinović (1999) discussed the status of tourism and the perspectives of its growth in Međugorje, as did Vukonić (1992), though from the economic perspective. Međugorje was also the topic of a study conducted by Madžar (2010), this time from the perspective of social geography. Historical development of the parish itself was explained by Jolić (2006a; 2006b), while Belaj (2012) wrote about the anthropology of pilgrimage in

regionalnog razvoja na prostoru Bosne i Hercegovine istražuju (Osmanković i dr., 2007). Pod njegovim utjecajem receptivni prostor se sve intenzivnije mijenja i dobiva postupno specifičnu turističku fizionomiju. Kao što je poljoprivreda utjecala na promjenu prvobitnog prirodnog pejzaža u ruralni, kao što su procesi industrijalizacije i urbanizacije izmijenili prethodni, najčešće poljoprivredni, pejzaž na sebi svojstven način, tako i turizam u procesu razvoja stvara novi tip pejzaža. U tom procesu transformacije prvobitni prostor može postati kvalitetniji, zdraviji i privlačniji nego ranije, ali može biti i tako radikalno izmijenjen i degradiran da postaje neprepoznatljiv (Madžar, 2007).

Mnogi negativni učinci turističkog razvoja, koji proizlaze iz same koncentracije turista, te gradnje turističkog smještaja i/ili infrastrukture, mogu se primijetiti u turističkim područjima. Ti učinci se razlikuju u ovisnosti o vrsti posjetitelja, obliku razvoja, vremenu posjeta, obliku aktivnosti te vrsti zaštićenog područja (Petrić, 2005). Ekonomski održiv razvoj pretpostavlja ostvarivanje gospodarskog rasta i učinkovitosti; društvena održivost postiže se ostvarivanjem zadovoljavajućeg stupnja životnog standarda, dok ekološka održivost podrazumijeva razvoj koji poštuje prihvatni kapacitet (carrying capacity) okoliša, tj. sposobnost okoliša da podnese onečišćenje i iscrpljivanje prirodnih izvora (Starc, 1994; Papafava, 2002).

Kako bi se izbjegli i ublažili negativni učinci, planiranje razvoja turizma potrebno je sagledati u kontekstu njegovog sveobuhvatnog utjecaja na sve sastavnice održivog razvoja, te takvo promišljeno planiranje primijeniti kako u slučaju masovnog, tako i u slučaju selektivnih oblika turizma (Radeljak i Pejnović, 2008).

Radovi koji izravno tretiraju turizam i religiju, u području hrvatske znanosti pripadaju u relativno najmalobrojnije među radovima u turizmu. Prema (Henkel, 2005) geografija religije ne smije izgubiti iz vidokruga svoj glavni cilj a to je da uvijek treba ukazivati na činjenicu da se svi religijski procesi odvijaju u prostoru i imaju prostornu dimenziju. Daleko više radova ove vrste objavili su teolozi ili teoretičari koji se u okviru pastoralne Katoličke crkve bave turizmom. U radovima iz ove kategorije najčešće se analiziraju tri uža područja (Cerović i Zanketić, 2014):

- a) Sociološke i psihološke posljedice razvoja turizma i stav Crkve prema negativnim posljedicama tog razvoja;
- b) Opći odnos Katoličke crkve prema turizmu;
- c) Pastoralizacija turizma.

Cilj kojemu treba težiti i koji treba maksimalno podržati je održivi ili usklađeni razvoj turizma, zasnovan na integralnom i kompleksnom pristupu, koji podjednak akcent stavlja na sljedeće komponente: očuvanje životne sredine,

Međugorje. Pilgrimage, as a factor of local and regional development in Bosnia and Herzegovina, was also analysed by Osmanković et al. (2007). Under its influence, the receptive space has been changing intensively, gradually gaining its specific physical appearance. Just as agriculture impacted the transformation of the original natural landscape into a rural landscape, and as industrialisation and urbanisation processes in their specific ways transformed the former, most often agricultural landscape, so too has tourism development created a new type of landscape. In this process of transformation, the quality of the original space may be upgraded, the space may become healthier and more attractive than before, but it can be also radically changed and degraded beyond recognition (Madžar, 2007).

A number of negative effects of tourism development, which result from the concentration of tourists and the construction of tourist accommodation units and/or infrastructure, can be observed in tourist areas. These effects vary depending on the type of visitors, form of development, time of visit, form of activity and type of protected area (Petrić, 2005). Economically sustainable development implies the achievement of economic growth and efficiency; social sustainability is achieved by reaching a satisfactory living standard, while environmental sustainability refers to development that respects the carrying capacity of the environment, i.e. its capacity to tolerate pollution and depletion of natural resources (Starc, 1994; Papafava, 2002).

To avoid and mitigate any negative impacts, tourism development plans should be analysed in the context of the comprehensive influence of tourism on all sustainable development components, and such analysed plans should be applied to both mass and selective forms of tourism (Radeljak and Pejnović, 2008).

There are few papers directly addressing the issues of tourism and religion in the Croatian literature. According to Henkel (2005), the geography of religion should not lose sight of its main objective, i.e. it should be always emphasised that all religious processes are carried out in space and have their spatial dimension. Many more papers have been published by theologians or theoreticians who study tourism within the pastorship of the Catholic Church. The papers from this category most often analyse three narrow areas (Cerović and Zanketić, 2014):

- a) the sociological and psychological consequences of tourism development and the attitude of the Church towards negative consequences of this development;
- b) the general attitude of the Catholic Church towards tourism;
- c) pastoralisation of tourism.

The fundamental aim should be, and which should receive maximum support, is the sustainable or harmonised development of tourism that is based on an integral and complex approach, placing roughly equal emphasis on the fol-

afirmaciju socijalnog integriteta, njegovanje kulturnih posebnosti lokalnog stanovništva, optimalno zadovoljavanje turističkih potreba i ostvarenje ekonomskog profita.

CILJ I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog rada je istražiti u kolikoj mjeri su izmijenjena prostorna obilježja naselja Međugorje u razdoblju od 1981. do 2012. godine. U ovom radu prvenstveno se analizira broj, katnost, površina te namjena novoizgrađenih objekata (stanovanje, smještaj, rekreacija, ugostiteljstvo, trgovina i zajedničko stanovanje). Također bitno je istražiti u kojoj mjeri sve te promjene mogu utjecati na kvalitetu života lokalnog stanovništva i daljnji održivi razvoj svih gospodarskih djelatnosti na ovom prostoru. Pored navedenih ciljeva istraživanja, svrha ovog rada je i doprinos u davanju priloga znanstvenim istraživanjima značenja razvoja vjerskog turizma Međugorja.

Istraživački rad temelji se na analizi sekundarnih podataka. Istraživanje je metodološki koncipirano na podacima iz Župnog arhiva Međugorje, internih podataka općine Čitluk kao i sustavnoj analizi prostorno planske dokumentacije. Intenzitet promjena uvjetovan naglim turističkim razvojem sagledan je na razini teritorijalne jedinice naselja Međugorje koje se nalazi u sklopu jedne jedinice lokalne samouprave (općina Čitluk).

PROMJENE U PROSTORNOJ STRUKTURI NASELJA MEĐUGORJE

Prostor današnjeg naselja Međugorje prvi put se spominje 1599. godine (Landeka i dr., 1997), na ovom prostoru svoje su tragove ostavili Iliri u velikim kamenim grobnim gomilama i utverdama na brdskim vrhuncima koje su porušili Rimljani. Zbog strateške važnosti, Rimljani su izgradili i brojne putove. I danas su u Miletini vidljivi ostaci kaldrme rimskog puta. Međugorje, od početka 18. stoljeća, vidljivo iz dokumentacije, pripadalo je kadiluku Mostar, kasnije Ljubuškom kadiluku (Landeka i dr., 1997). Svi arheološki nalazi lokacijski su vezani uz rubne dijelove polja i prostore okolnih uzvišenja.

Oblik i prostorna struktura naselja Međugorje nisu nastali kao posljedica planskog razvoja naselja. U prošlosti, osim karakterističnog položaja u prigorskim zonama, stambene jedinice su bile građene uz nepravilni sistem izgradnje uskih ulica s položajem uz glavnu prometnicu (sl. 1). Osnovne konture naselje je zadržalo i danas, a posebice se to odnosi na mrežu ulica i postav objekata prema glavnim dolaznim cestovnim prometnicama. Nova izgradnja unutar

lowing components: conserving the environment, affirming social integrity, fostering cultural specificities of the local population, meeting tourist needs and generating revenue.

RESEARCH OBJECTIVES AND METHODOLOGY

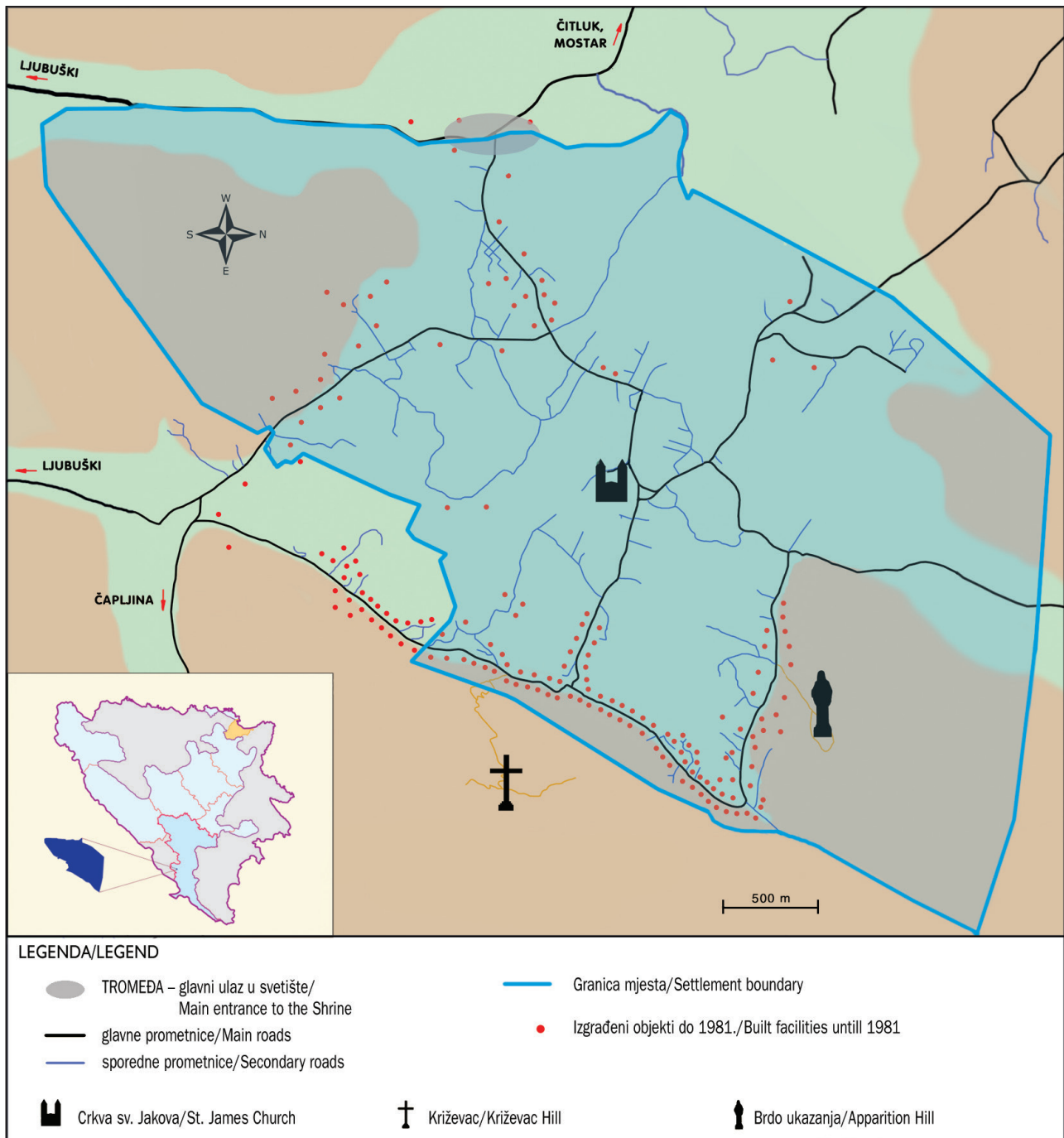
The objective of this paper is to analyse the extent to which the spatial characteristics of Međugorje were transformed in the period 1981 to 2012. This paper primarily analyses the number of newly constructed structures, the number of floors in each, their surface area and purpose (residence, accommodation, recreation, catering, trade and multi-unit dwellings). It is also important to analyse extent to which these changes can affect the quality of life of the local population and the further sustainable development of all economic activities in this area. Furthermore, this paper also aims to contribute to the scientific research on the importance of the development of religious tourism in Međugorje.

The research paper is based on the analysis of secondary data. The methodological concept of the research is based on the data of the Međugorje parish archives, the internal data of the Čitluk municipality and the systemic analysis of regional planning documents. The intensity of changes brought about by the sudden development of tourism is analysed at the level of the territorial unit, i.e. the settlement of Međugorje, which is situated within a local self-government unit (the Čitluk municipality).

CHANGES IN THE SPATIAL STRUCTURE OF MEĐUGORJE

The present-day area of Međugorje was first mentioned in 1599 (Landeka et al, 1997). The Illyrians left their traces in large stone tumuli and fortifications built on mountain peaks and later destroyed by the Romans. Because of the strategic importance of this area, the Romans built numerous roads. The traces of the Roman cobble pavement are still visible in Miletina. The documents show that Međugorje belonged to the Mostar *kaza* (i.e. administrative district under Ottoman rule) from the beginning of the 18th century, and later to the Ljubuški *kaza* (Landeka et al, 1997). All archaeological findings are connected with the edge areas of the fields and the surrounding elevations.

The shape and spatial structure of Međugorje do not result from planned development of the settlement. In the past, in addition to their characteristic location in the foothills, houses followed the irregular system of narrow streets situated along the main road (Fig. 1). The settlement has preserved its basic contours, in particular the street network and the position of structures with regard to the main

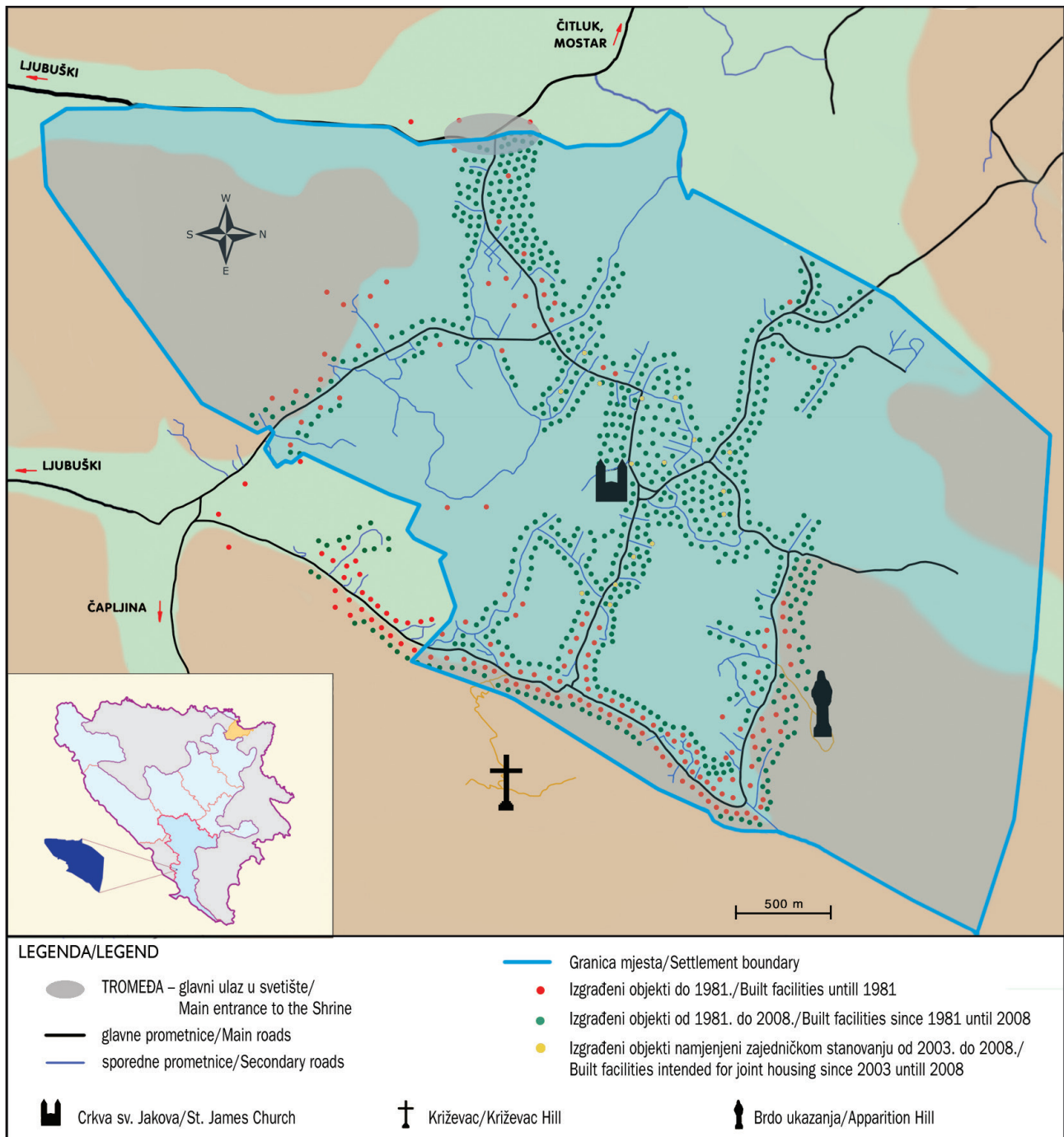
Sl. 1. Plan naselja Međugorje – Bijakovići iz 1981. godine.

Fig. 1. Map of the settlements Međugorje - Bijakovići in 1981

Izvor: Općina Čitluk (2012.) Javne rasprave na nacrt Prostornog plana općine Čitluk za razdoblje od 2010. – 2020. godine, 19.4.2012.
Source: Čitluk Municipality (2012). Public Debates on the Draft Regional Development Plan of the Čitluk Municipality for the period 2010–2020, 19.4.2012

centralnih zona svetišta s nešto širim ulicama i njihovim položajem orijentiranim k već postojećim cestovnim prometnicama ukazuju na sve važniju ulogu cestovnog prometa (sl. 2).

incoming roads. The newly constructed facilities within the central shrine zone, with somewhat wider streets oriented towards the existing roads, indicate the increasing importance of road transport (Fig. 2).

Sl. 2. Plan naselja Međugorje – Bijakovići iz 2012. godine.

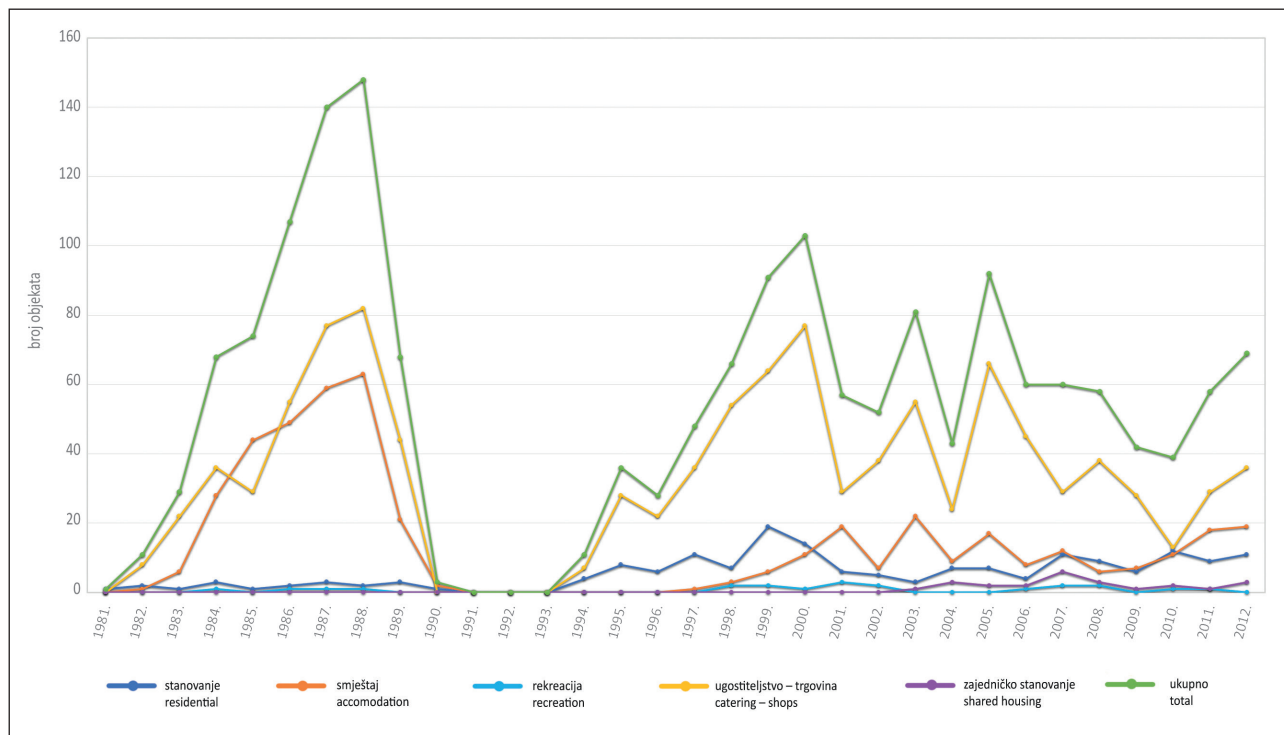
Fig. 2. Map of the settlements Međugorje - Bijakovići in 2012

Izvor: Općina Čitluk (2012.) Javne rasprave na nacrt Prostornog plana općine Čitluk za razdoblje od 2010. – 2020. godine, 19.4.2012.

Source: Čitluk Municipality (2012). Public Debates on the Draft Regional Development Plan of the Čitluk Municipality for the period 2010–2020, 19.4.2012

Pojavom i razvojem vjerskog turizma naselje Međugorje se od 1981. godine u potpunosti mijenja i dobiva sve veće značenje u turističkom pogledu. Također se razvija i povećava funkcija cjelokupnog naselja u prostoru, posebni-

With the appearance and development of religious tourism, Međugorje has become completely changed since 1981, gaining increasing importance as far as tourism is concerned. The spatial function of the entire settlement has

Sl. 3. Izgradnja objekata po godinama u periodu od 1981. do 2012. godine.

Fig. 3. Construction by year in the period 1981–2012

Izvor: Općina Čitluk (2012.) Javne rasprave na nacrt Prostornog plana općine Čitluk za razdoblje od 2010. – 2020. godine, 19.4.2012.
Source: Čitluk Municipality (2012). Public Debates on the Draft Regional Development Plan of the Čitluk Municipality for the period 2010–2020, 19.4.2012

ce u ekonomskom pogledu. Od 21 naselja općine Čitluk samo se Međugorje ubraja u turistička.

Analizirajući plan naselja Međugorje-Bijakovići iz 2012. godine vidljivo je da se prostorno širenje naselja odvija u blizini i na glavnim cestovnim prilazima „duhovnih zona“ (sl. 3).

Razdoblje intenzivnije izgradnje u periodu od 1984. do 1989. godine u kojemu je izgrađeno približno 30 % svih kapaciteta (od kojih na smještajne i ugostiteljske u tom periodu otpada više od 88 % ukupno izgrađenih kapaciteta), govori o eksplozivnom rastu naselja potaknutom razvojem vjerskog turizma (sl. 3). Period od 1989. do 1997. godine razdoblje je stagnacije zbog ratnih zbivanja. Iznimka u odnosu na prethodni period je pojava izgradnje objekata u svrhu zajedničkog stanovanja (od 2003. godine).

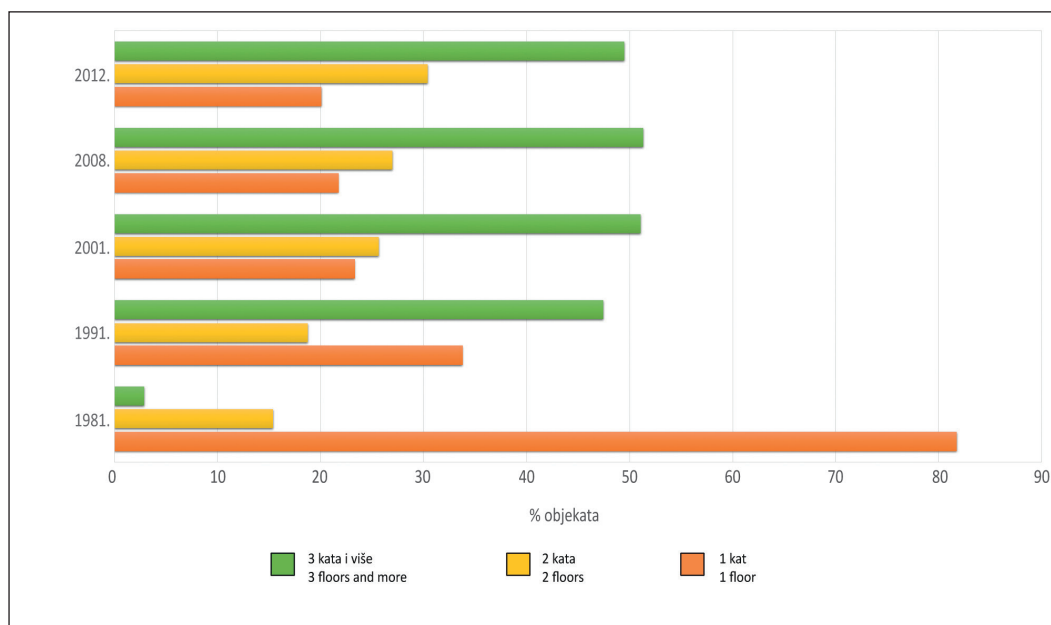
Više nego uočljiva je ekspanzija izgradnje višetažnih objekata u periodu od 1981. do 2012. godine (sl. 4). Udio objekata s 3 i više katova u ukupnom broju izgrađenih objekata kreće se od nepuna 3 % 1981. godine do skoro 50 % 2012. godine. Zamjetan je pad udjela prizemnih objekata koji su 1981. godine dosegli 82 % da bi njihov udio 2012. godine bio tek 20 %. Iako se broj objekata izgrađenih na

also developed and increased, especially from the economic perspective. Of the 21 settlements of the Čitluk municipality, only Međugorje is considered a tourist settlement.

Having analysed the maps of the settlements of Međugorje-Bijakovići from 2012, it is evident that they have expanded near and along the main roads leading to the “spiritual zones” (Fig. 3).

The intensive construction period from 1984 to 1989, when almost 30% of all capacities were built (with accommodation and hospitality capacities accounted for more than 80%), shows the explosive growth of the settlement spurred by the development of religious tourism (Fig. 3). The period 1989 to 1997 was marked by stagnation due to the war. The exception in this period was the beginning of construction of multi-unit buildings, i.e. apartment buildings (since 2003).

The expansion of multi-storey buildings in the period 1981 to 2012 is evident (Fig. 4). Buildings with three or more floors accounted for less than 3% of the total number of structures in 1981, while this figure reached almost 50% in 2012. There is a significant drop of the ratio of single floor structures, which dropped from 82% in 1981

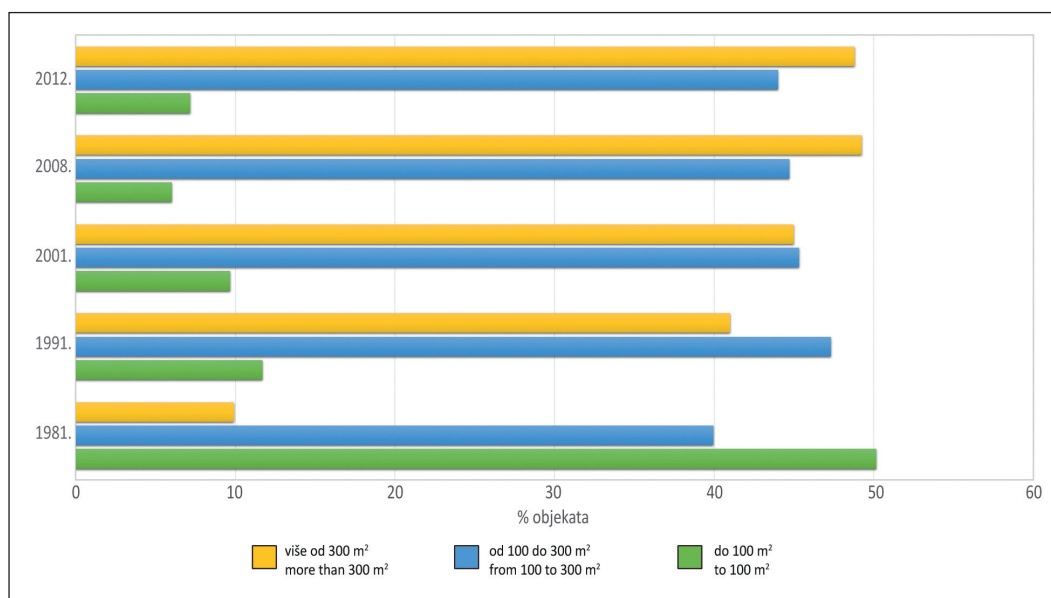

Sl. 4. Struktura objekata s obzirom na broj katova od 1981. do 2012. godine

Fig 4. Structure of new construction with regard to the number of floors from 1981 to 2012

Izvor: Općina Čitluk (2011.) Odluka o ograničavanju izgradnje objekata u naseljenim mjestima Međugorje i Bijakovići. Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Čitluk, XV, 3.

Source: Čitluk Municipality (2011) Decision on Limiting Housing Construction in the Populated Settlements of Međugorje and Bijakovići. Official Gazette of the Čitluk Municipality Council, XV, 3

Sl. 5. Struktura objekata s obzirom na veličinu stambene površine od 1981. do 2012. godine

Fig. 5. Structure of facilities with regard to gross building area from 1981 to 2012

Izvor: Općina Čitluk (2011.) Odluka o ograničavanju izgradnje objekata u naseljenim mjestima Međugorje i Bijakovići. Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Čitluk, XV, 3.

Source: Čitluk Municipality (2011) Decision on Limiting Housing Construction in the Populated Settlements of Međugorje and Bijakovići. Official Gazette of the Čitluk Municipality Council, XV, 3

dvije etaže stalno povećavao (u periodu od 1981. do 2012. godine njihov broj se povećao za više od 2 puta), skromno se povećavao njihov udjel u ukupnom broju (2012. godine tek 30 %) jer je ekspanzija viših objekata od tri kata bila intenzivnija (u periodu od 1981. do 2012. malo manje od 20 puta). Na ovaj proces zasigurno je utjecalo ponestajanje građevnog zemljišta u blizini duhovnih zona, a što je rezultiralo povećanjem visinskih gabarita objekata.

Kada je riječ o fizionomskoj transformaciji objekata na području naselja Međugorje najvidljiviji je porast pritiska na okoliš uzrokovan povećanjem kako broja tako i gabarita objekata posebice u centralnim „duhovnim“ zonama svetišta. Cjelokupno naselje Međugorje do pojave *ukazanja* i razvoja turizma na ovom prostoru imalo je više od polovice objekata (50,13 %) sa stambenom površinom manjom od 100 m², a ostatak udjela dijele objekti sa stambenom površinom od 100 do 300 m² (39,95 %) i većom od 300 m² (9,92 %) (sl. 5). Ovakav omjer razvojem turizma na ovom prostoru stihijski se mijenja pa udio objekata do 100 m² u 2012. godini pada na 7,19 %, dok skoro polovicu udjela u ukupno izgrađenim objektima zauzimaju objekti s površinom većom od 300 m² (48,8 %). Ovakvom enormnom povećanju udjela objekata većih od 300 m² u najvećoj mjeri je doprinjela težnja većine turističkih iznajmljivača na prostoru naselja Međugorje za povećanjem kapaciteta smještajnih objekata na kapacitet autobusa (50 ležajeva). Razlog se zasigurno može potražiti u izostanku velikih turoperatora na ovom prostoru i svođenju turističke promidžbe na pojedinačne direktne kontakte putem kojih više od polovice današnjih posjetitelja i dolazi na ovaj prostor.

RASPRAVA

Naselje Međugorje sukladno gospodarskom razvoju u posljednjih 35 godina doživjelo je vrlo velike prostorne promjene. Analizom sekundarnih podataka uočava se kronologija razvoja koja ukazuje na posebice intenzivno razdoblje prijeratne izgradnje od 1986. do 1999. godine, a isti ili sličan intenzitet javlja se kasnije u periodima koji se ponavljaju u dva navrata od 1998. do 2001. i period od 2006. do 2012. Taj koncept razvoja i transformacije karakterizira izgradnja smještajnih i ostalih uslužnih kapaciteta. Svi kapaciteti su izgrađeni u turističke svrhe namijenjeni prihvatu sve većeg broja posjetitelja-hodočasnika ovom prostoru. Prema podacima turističke zajednice, Međugorje godišnje posjeti oko dva i pol milijuna hodočasnika, što je doista impozantan broj u usporedbi s Lourdom (s prosjekom od šest i pol milijuna), budući da je Lourde svetište staro 150 godina, a Međugorje samo 36 godina (TZ HNŽ, 2013). Iz spomenutih razloga bitno je istražiti u kojoj mjeri te promjene

to just 20% in 2012. Although the number of two-storey structures continuously increased (more than doubled in the period 1981 to 2012), their ratio in the total number recorded only a modest increase (just 30% in 2012) due to the more intensive expansion of structures with more than three floors (just under 20-fold increase in the period 1981 to 2012). However, this process was certainly affected by the lack of the construction land in the vicinity of spiritual zones, resulting in increased height of structures.

With regard to the physiognomic transformation of structures in the Međugorje area, the most visible element is the growing environmental pressure caused both by increase numbers and sizes of structures, especially in central “spiritual” zones. Prior to the *apparition* and the development of tourism, the entire settlement of Međugorje had more than half of all structures (50.13%) having a gross building area of less than 100 m², while the remainder were structures with a gross area from 100 to 300 m² (39.95%) or over 300 m² (9.92%) (Fig. 5). This ratio has been changing uncontrollably due to tourism development and consequently, the ratio of structures less than 100 m² dropped to 7.19% in 2012, while those with an area over 300 m² now account for almost half of all structures (48.8%). Such an enormous increase in the ratio of buildings larger than 300 m² can be mostly attributed to the aspiration of the majority of accommodation providers in Međugorje to increase their capacities to accommodate an entire bus (50 beds). Reason for this can certainly be sought in the lack of large tour operators in this area and in advertising limited to individual direct contacts, which still draw more than half the visitors coming to the region.

DISCUSSION

Over the past 35 years, Međugorje has experienced considerable spatial changes spurred by its economic development. The analysis of secondary data reveals the chronology of this development and indicates an especially intensive period of pre-war construction from 1986 to 1999. Similar intensity was subsequently recorded in two periods, i.e. from 1998 to 2001 and 2006 to 2012. This concept of development and transformation is characterised by the construction of accommodation and other service capacities. All of these structures were built for tourism purposes, intended for the reception of increasing numbers of visitors-pilgrims. According to the data of the tourist board, Međugorje is visited by two and a half million pilgrims annually, which is a great number in comparison with Lourdes (with an average of six and a half million visitors) since Lourdes is a 150-year old Marian shrine, while Međugorje has been a Marian shrine for only 36 years (Herzegovina-Neretva Canton Tourist Board, 2013). Due

moгу utjecati na kvalitetu života lokalnog stanovništva i daljnji održivi razvoj svih gospodarskih djelatnosti na ovom prostoru. Usporedbom podataka uočava se trend stalnog povećanja izgradnje u duhovnim zonama svetišta ili u blizini istih. Također se uočava porast gabarita objekata kao i kvaliteta ponude unutar samih objekata. Izgradnjom objekata za zajedničko stanovanje u vidu stambenih zgrada (period od 2006. do 2012. godine) cjelokupnom prostoru dodana je nova značajna dimenzija izgradnje.

ZAKLJUČAK

Nepostojanje sustavnog planiranja i zakonske regulative koja uređuje tržište izgradnje i turističkog razvoja Međugorja ostavlja sve veći broj negativnih elemenata u prostoru. Nužnost izrade strategije budućeg turističkog razvoja Međugorja potaknuta je i dosadašnjim neplanskim razvojem. U budućoj strategiji bi trebalo detaljnije utvrditi gospodarske i negospodarske učinke turizma. Sukladno tome nužno se mora voditi računa da turističko uređenje prostora mora voditi i usmjeravati ne samo prostor, nego i turizam u tom prostoru. Ono treba prije svega biti upozoravajući element razvoja turizma, obzirom da kada govorimo o transformaciji prostora uvjetovanom razvojem turizma, moramo imati u vidu da se radi o obliku upravljanja nad prostorom, ali i ljudima koji žive u tom prostoru. Praktična rješenja za lokalno planiranje razvoja turizma predviđaju uključanje lokalne zajednice kao nositelja svih programa i aplikacije istih u prostoru.

O mogućnostima razvoja turizma na prostoru Međugorja u posljednjih deset godina piše se sve više. Neiskorištenost turističkih resursa, te potreba za jačim turističkim razvojem ovoga područja posebice organizacijskim, treba postati predmetom znanstvenih i društvenih rasprava u vremenu koje dolazi.

to these reasons, it is important to investigate the extent to which these changes can influence the quality of life of the local population and the further sustainable development of all economic activities in this area. The comparison of data reveals the trend of a continuous increase of construction in spiritual zones of the shrine or in its vicinity. It also reveals an increase in the dimensions of structures and the quality of what they offer. The construction of multi-unit dwellings, i.e. apartment buildings (period 2006 to 2012), gave the entire region a new important construction dimension.

CONCLUSIONS

The lack of systematic planning and legislation regulating the construction market and tourism development in Međugorje has an increasing number of negative effects on space. The necessity to develop a strategy for Međugorje's future tourism development has been also spurred by the unplanned development to date. The future strategy should specify both the economic and non-economic effects of tourism. Consequently, regional development planning should guide and direct not only space, but also tourism in space. It should primarily be a warning element of tourism development, as in terms of the transformation of space created by tourism development, we should not forget that it is not only the management of space, but also the management of people living in that space. Practical solutions to local tourism development planning anticipate the involvement of the local community, as the driver of all programmes and their implementation in space.

The possibilities of tourism development in the Međugorje region have been a topic of increasing interest in the past decade. The underuse of tourism resources and the need for stronger tourism development of this area, in particular in terms of its organisation, should become a topic of scientific and social discussions in the time ahead.

LITERATURA / LITERATURE

- Bartoluci, M., Martinović, S. (1999): Stanje i perspektiva razvoja vjerskog turizma u Međugorju, *Acta turistica*. 11/2. 170-198.
- Belaj, M. (2012): *Milijuni na putu – Antropologija hodočašća i sveto tlo Međugorja*, Jesenski i Turk, Zagreb, pp. 264
- Cerović, Z., Zanketić, P. (2014): *Menadžment hodočašća i vjerskih događaja*, Sveučilište u Rijeci, Opatija, pp. 260
- Fourie, J., Rossello, J., Santana-Gallego, M. (2015): *Religion, religious diversity and tourism*, 68(1). 51-64. doi: 10.1111/kykl.12066
- Henkel, R. (2005): Geografija religije – ponovno otkrivanje znanstvene subdiscipline. Hrvatski geografski glasnik 67/1. 24-25.
- Jolić, R. (2006a): Župa Međugorje kroz povijest. Područje župe u najstarije doba. *Glasnik mira*, I, 4. Međugorje, 26-27
- Jolić, R. (2006b): Župa Međugorje kroz povijest. Međugorje u 16./17. Stoljeću povremeno sjedište župe, *Glasnik mira*, I, 5. Međugorje, 28-29
- Landeka, I. Rupčić, Lj., Zovko, J., Barbarić, S., Sivrić, M., Šego, K., Sarrach, A., Ugrin, I. (1997): Međugorje, *Slobodna dalmacija d.d.*, Split, pp.194
- Madžar, I. (2007): *Utjecaj turizma na transformaciju Hercegovine*, Doktorska disertacija, Geografski odsjek PMF-a, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb,
- Madžar, I. (2010): Osnovne značajke vjerskog turizma u Međugorju, *Acta Geographica Croatica*, Zagreb, Volumen 36 (2001.-2004.), 99-117
- Osmanović, J., Babić, N., Hošo, J. (2007): Hodočašća kao čimbenik lokalnoga i regionalnog razvoja – primjer Bosne i Hercegovine. *Acta turistica*, 19/2, 82-195.
- Papafava, E., (2002) Održivi razvoj i eko-efikasnost - I.dio, *Gospodarstvo i okoliš*, 10 (54), 58-61.
- Petrić, L. (2005): Conservation and Sustainable Use of Biodiversity in the Dalmatian Coast through Greening Coastal Development, GEF/UNDP, Phase B, *Sectoral study on Tourism Development on Dalmatian Coast*, pp. 204
- Radeljak, P., Pejnović, D. (2008): Utjecaj turizma na održivi razvoj funkcionalne regije Nacionalnog parka Krka, *Godišnjak Titius* 1(1), 329-361.
- Starc, N. (1994): Razvoj, održivost i ocjena ulagačkih pothvata, Prema održivom razvitku turizma u Hrvatskoj, Zbornik radova, *Institut za turizam*, Zagreb, 67-81
- Vukonić, B. (1992): Medjugorje's religion and tourism protection, *Annals of Tourism Research: a Social Sciences Journal*. 19/1, 79-91.

IZVORI

1. Općina Čitluk (2011.) Odluka o ograničavanju izgradnje objekata u naseljenim mjestima Međugorje i Bijakovići. Službeno glasilo Općinskog vijeća općine Čitluk, XV, 3. pp. 35
2. Općina Čitluk (2012.) Javne rasprave na nacrt Prostornog plana općine Čitluk za razdoblje od 2010. – 2020. godine, pp. 54
3. Plan naselja Međugorje-Bijakovići (1981.)
4. Plan naselja Međugorje-Bijakovići (2012.)
5. Turistička zajednica HNŽ (2013.) Izvješće o stanju i kapacitetima, turistima i noćenjima u turizmu HNŽ-a, pp.23

Ivan Madžar

Sveučilište u Mostaru, Fakultet prirodoslovno - matematički i odgojnih znanosti, Odjel za geografiju, Matice hrvatske b.b., 88000 Mostar, Bosna i Hercegovina
madzar.ivan@gmail.com

Danijela Madžar

Sveučilište u Mostaru, Fakultet prirodoslovno - matematički i odgojnih znanosti, Odjel za geografiju, Matice hrvatske b.b., 88000 Mostar, Bosna i Hercegovina
danijela.madzar@fpmoz.sum.ba

Andrijana Ostojić-Mihić

Sveučilište u Mostaru, Fakultet prirodoslovno - matematički i odgojnih znanosti, Odjel za geografiju, Matice hrvatske b.b., 88000 Mostar, Bosna i Hercegovina
andrijana.ostojic.mihic@fpmoz.sum.ba

SOURCES

1. Čitluk Municipality (2011) Decision on Limiting Housing Construction in the Populated Settlements of Međugorje and Bijakovići. Official Gazette of the Čitluk Municipality Council, XV, 3, pp. 35
2. Čitluk Municipality (2012) Public Debates on the Draft Regional Development Plan of the Čitluk Municipality for the period 2010 – 2020, pp. 54
3. Map of the settlements Međugorje - Bijakovići (1981)
4. Map of the settlements Međugorje - Bijakovići (2012)
5. Herzegovina-Neretva Canton Tourist Board (2013) Report on Status and Capacities, Tourists and Total of Overnights in Tourism of Herzegovina-Neretva Canton, pp. 23

Ivan Madžar

University of Mostar, Faculty of Science and Education, Department of Geography,
Matice hrvatske bb, 88000 Mostar, Bosnia and Hercegovina
madzar.ivan@gmail.com

Danijela Madžar

University of Mostar, Faculty of Science and Education, Department of Geography,
Matice hrvatske bb, 88000 Mostar, Bosnia and Hercegovina
danijela.madzar@fpmoz.sum.ba

Andrijana Ostojić-Mihić

University of Mostar, Faculty of Science and Education, Department of Geography,
Matice hrvatske bb, 88000 Mostar, Bosnia and Hercegovina
andrijana.ostojic.mihic@fpmoz.sum.ba